

یادی از
استاد محمد تقی دانش پژوه
کتابشناس و نسخه شناس نامدار
دکتر قاسم صافی*
(ص ۱۹۵ تا ۱۹۸)

نام آقای محمد تقی دانش پژوه در نظر کتابداران و کتابشناسان، نامی کاملاً آشناست. ایشان سالهای متمادی با کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، همکاری داشته و عمدتاً به معرفی متون خطی این کتابخانه پرداخته است. از جمله خدمات ایشان، شناسایی و معرفی نسخه های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است که نتیجه و حاصل آن در چندین مجلد (قسمتی در سلسله انتشارات دانشگاه تهران و قسمتی در سلسله انتشارات کتابخانه مرکزی دانشگاه) انتشار یافته است.

بخشی دیگر از خدمات ایشان، تهیه فهرست میکروفیلیمهای کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران است که حاصل آن در سه مجلد فراهم شده است. البته خدمات قابل توجهی نیز، ایشان در شناسایی و معرفی متون خطی فارسی و اسلامی در پاره ای از ممالک داشته اند که نتیجه آن در نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تحت عنوان (نسخ خطی) به زیور طبع آراسته شده و مشتمل بر مجلدات مختلف است.

اهمیت کاری را که آقای دانش پژوه در معرفی نسخه های اسلامی موجود در برخی از دانشگاهها و مجامع علمی اروپا و آمریکا انجام داده است از روی این مجلدات می توان دریافت.

استاد دانش پژوه در همه سفرها به کشورهای اروپا و آمریکا، عراق و

* دانشیار دانشگاه تهران

عربستان سعودی، مسکو و لنینگراد، سمرقند و تاشکند و بخارا، باکو و تفلیس و عشق‌آباد، گرجستان و قفقاز و ترکیه، کراچی و حیدرآباد، لاهور و راولپندی و پیشاور و بالاخره دهلی می‌کوشید که از گنجینه‌های نسخه‌های خطی خواه عمومی یا شخصی آگاه شود.

آگاهی‌هایی که در این سفرهای آسیایی، اروپایی و آمریکایی به دست آورده مایهٔ تدوین برخی از فهرستهای او شده که در دفاتر کتابداری و نشریه نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران منتشر شده است.

آقای دانش پژوه در مأموریتها و فرصتهای مطالعاتی و دانشگاهی که برای وی دست می‌داد تا آن اندازه که در توانش بود از نسخه‌های مخطوط ایرانی و اسلامی و از کتابهای ارزندهٔ چاپی و از مقاله‌های سودمند مجلات اروپایی و عربی که مانند آن در ایران کمتر دیده می‌شد یادداشتهایی برمی‌داشت و بعد به صور مختلف در مجلات و نیز در نشریات دانشگاه به طبع می‌رساند.

او ضمن کارهای علمی خود، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، عربی و ترکی و غیره دانشگاهها را ملاحظه کرده است و سعی کرده که بررسی نسخه‌ها و تدوین فهرست آن به روش علمی صورت گیرد.

در هر کشوری از کتابخانه‌های آکادمیها و بخصوص کتابخانه ملی آن غافل نمانده است و تقدم در مطالعات او، کتابخانه‌های ملی بوده است.

سفرهای داخلی و دیدار از کتابخانه‌های شهرهای ایران و آگاهی از مخطوطات آنها، موضوع مقالات ایشان در مجلات متعدد و از جمله مجله کتابداری و راهنمای کتاب و نشریه نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است. معرفی سه جنگ خطوط دانشمندان ایرانی از سدهٔ یازدهم و احوال میرزا ابوالقاسم میرفندرسکی فیلسوف و صوفی شاعر قرن یازدهم، و فهرست تحلیلی آثار فارابی از نمونه کارهای جنبی استاد است.

به دنبال مجلسی علمی به مناسبت ششصد و پنجاهمین سال وفات رشیدالدین فضل‌الله همدانی وزیر، طبیب و مورخ مشهور در سال ۱۳۴۸ آقای

دانش‌پژوه تقبل کرد که "مکاتبات رشیدی" را که به سوانح الافکار مشهور است از روی نسخ تازه یافته و با توجه به چاپ مرحوم محمدشفیع لاهوری دانشمند نامور لاهور، آماده چاپ کند و او نیز این مهم را به انجام رسانید؛ (کتابی مشتمل بر ۵۴ نامه که از نظر تاریخ اجتماعی و فرهنگی آن روزگار، بسیار ارزش دارد و نکته‌هایی را روشن می‌سازد).

تصحیح انتقادی اخلاق محتشمی اثر خواجه نصیرالدین طوسی عالم بزرگ قرن ۷ هجری و ترجمه سه رساله منسوب به او از کوششهای دیگر استاد است. اخلاق محتشمی از نوع کتب پند و امثال شرقی است و در باب موضوعهای مختلف اخلاق است مثل آفات حرص و طمع و اعراض از دنیا و اقبال به آخرت. در زمینه رساله‌ها نیز کارهایی انجام داده است. از آن جمله است: مقاله‌ای فی فضائل امیرالمؤمنین علی (ع)، و رساله الادب لوجیز للولد الصغر در آیینهای زندگی جوانان، رساله در تولا و تبرا که به شیوه فلسفی تجزیه و تحلیل می‌شود.

کوششهای آقای دانش‌پژوه در تصحیح نسخه و مراجعه به اصول احادیث و اقوال، نشانه تتبع و تبحر بسیار ایشان است. جامعیت‌هایی که آقای دانش‌پژوه در مقدمات برخی از کتابها، نگاشته، راهنما و هادی خوبی برای کسب معرفت نسبت به رجال علم و ادب و پرداختن نقدانه و محققانه از آثار آنانست. بحث مفصل و مطولی که او در مورد منابع اخلاق محتشمی و پرداختن که از اخلاق ناصری دارد، مطالعه این دیباچه را برای خواننده بسیار پرمهر و مفید می‌سازد.

فهرستهایی نیز ایشان مستقلاً انتشار داده‌اند مثل فهرست از نسخه‌های موسیقی ایرانی و اسلامی.

آقای دانش‌پژوه، در زمینه علمی، شخصی بود آگاه و مطلع و در امور کتابشناسی و نسخه‌شناسی و نسخ خطی، مهارت و استادی داشتند و با کوشش و خدمات شبانه‌روزی خود، توانسته‌اند نتیجه معلومات و تخصص خود را در

زمینه‌های یاد شده در اختیار اهل فضل و دانش گذارند. خدمت او به کتابشناسی ملی ایران خدمتی است ماندگار؛ و این کارها علمی‌ترین و غنی‌ترین کارهایی است که از ایشان منتشر شده است. تدوین فهرست کتابهای خطی کتابخانه مرکزی، کار کوچکی نیست و از هرکسی هم ساخته نیست. او بحق در معرفی کتابهای فارسی و اسلامی، نقش بسیار مؤثر داشته و امروز از کتابشناسان نامدار است و کتابشناسهای خارجی در سطح دنیا از وی یاد کرده‌اند.

زنده‌یاد دانش‌پژوه به دلیل پرکاری حوصله نکرده که در پاره‌ای موارد یافته‌های خود را در مقالاتش بگنجانند و بعضی را در آخر مقاله آورده است و یا برای برخی از فهرستها مثل ۱۲ جلد نشریه نسخه‌های خطی، فهرست اعلام و یا نمایه که لازم بوده، تنظیم نکرده است و باید امید داشت که نسخه‌شناسان جوان، این نواقص را تکمیل کنند.

این یادنامه را نمی‌توان بدون ذکری از نام و خدمات برجسته استاد ایرج افشار به پایان برد. بی‌گمان همراهی، همکاری و معاضدت ایشان که خود یکی از برجستگان دانش کتابداری و کتابشناسی و از محققان برجسته‌اند و سالها مسئولیت اداره کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران را بر عهده داشتند، در به ثمر رسانیدن خدمات مرحوم دانش‌پژوه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران بسیار مؤثر و کارساز بوده است.